

INTERESUL NAȚIONAL ȘI FACTORUL ETNIC ÎN CONDIȚIILE REPUBLICII MOLDOVA: SEMNIFICAȚII ȘI DETERMINĂRI

Victor SACA, Silvia SACA*

Catedra Științe Politice și Educație Civică

**Grupul Beijing, organizație neguvernamentală*

This article examines the contradictory process of the formation and function of the national interests of Republic of Moldova in the context of democratic transformation. This process is highly informed and influenced by interethnic relations, as well as multiethnic and multicultural factors. In this context, the article explores the main ways in which the ethnic factors influence the national interests: the perfection of legislative base on the settlement of interethnic relations; the state's support of ethnic and cultural organizations; adoption by the non-native language speaking population of the native ethnic medium; creation of a general national message which would lead to finding common ground amongst different ethnic groups, etc.

Problematika privind interesul național și relațiile interetnice ale statelor în tranziție spre democrație, adică ale statelor ce realizează transformări radicale în toate sferele vieții sociale, are o însemnătate teoretică și practică deosebită, este diversă și contradictorie în toate dimensiunile sale. În acest context, dacă în țările cu o democrație consolidată interesul național este mai mult sau mai puțin stabil, reflectă relațiile echilibrate ale purtătorilor săi, ale diferitelor comunități sociale, inclusiv etnice, fiind un instrument principal în politica externă și propulsând imaginea națiunii politice, a voinței sale în relațiile internaționale, atunci în țările postcomuniste, îndeosebi în cele postsovietice, interesul dat este în proces de devenire, de formare a atributelor sale, abordând scopurile și obiectivele nu doar ale politicii externe, ci și ale celei interne. În țările postsovietice, pe parcursul deja a 15 ani de independență și de transformări sistemice turbulente, acest interes a căpătat configurații paradoxale, cu combinații contradictorii ale elementelor conceperii și conștientizării, formării, funcționării și, parțial, ale realizării.

Construirea interesului național în Moldova se desfășoară deosebit de contradictoriu, cunoscând în calea sa atât succese, cât și insuccese, retrageri și chiar alunecări înapoi. Acest proces este determinat, întâi de toate, de orientările contradictorii interne și externe ale puterilor politice (guvernante și din opoziție), sociale, etnice, teritoriale și ale altor comunități.

Actualmente, vectorul de orientare moldovenesc este deosebit. Aici, de la bun început (din primii ani după destrămarea URSS), de rând cu puterile celor două orientări de bază, caracteristice, de fapt, și pentru alte state din CSI – spre consolidarea independenței și, invers, spre restabilirea imperiului sovietic – mai era și a treia putere (majoritatea partidelor de dreapta și, în primul rând, Frontul Popular din Moldova, actualmente Partidul Popular Creștin Democrat), care pleda pentru unirea Moldovei cu România. Pe parcursul anilor '90 ai secolului XX și până în prezent acest partid și-a păstrat orientarea pro-română; însă, ținând cont de realitățile interne și externe, și-a corectat poziția, impunându-se deja nu pentru unirea statelor, ci pentru apropierea lor în baza integrării europene, pentru păstrarea suveranității și independenței Moldovei. Acest fapt confirmă că partidele de dreapta în politica lor s-au apropiat considerabil de cele de centru și chiar de unele partide de stânga, care susțin activ cursul spre consolidarea independenței Moldovei și reintegrarea ei, spre rezolvarea conflictului din partea stângă a Nistrului.

Ținând cont de cele menționate mai sus apar ca firești unele întrebări:

1) În ce măsură interesul național, conceput ca conștientizare a necesității națiunii în automenținerea și sporirea resurselor naționale, în dezvoltarea sa complexă și în asigurarea securității sale [1], are, în condițiile Republicii Moldova, conținut valoric, substanță și energie valorică?

2) Corespunde oare acest interes canoanelor științei politice, imperativelor practice și științifice?

3) În ce măsură factorul interetnic, relațiile interetnice influențează real asupra formării și funcționării interesului în cauză?

În literatura științifică și științifico-publicistică moldovenească și, în general, în cea postsovietică [2] nu găsim suficiente răspunsuri la aceste întrebări. Ceea ce este publicat în domeniul relațiilor interetnice, în monografiile editate, materialele conferințelor, simpoziunilor, seminarelor ori în tezele susținute abordează

doar indirect chestiunea privind interesul general național. De aceea, reieșind din nivelul elaborării teoretice a interesului național al Moldovei, din gradul insuficient de analiză a aspectelor sale structurale și funcționale, îndeosebi din analiza insuficientă a însăși sintezei „interes național – relații interetnice”, ținem să examinăm unele momente cu titlu de discuție. Ele se referă, pe bună măsură, și altor state polietnice postsovietice.

Realitățile postsovietice moldovenești din ultimii 15 ani sunt, din punct de vedere politic, instabile și imature, provocând atitudini problematice în definirea însăși a conceptului de interes național. Interesul dat încă nu corespunde normelor general recunoscute de către știința politică nici din punctul de vedere al sporirii resurselor naționale, nici din punctul de vedere al dezvoltării multilaterale și, bineînțeles, nici din punctul de vedere al asigurării securității. În acest sens, interesul național al Moldovei rămâne deocamdată la nivelul reflecției contradictorii, chiar a conștientizării paradoxale a elementului consensual; prin urmare, atestăm realizarea lui insuficientă în practică, ceea ce și împiedică poporul moldav să ocupe locul binemeritat în comunitatea internațională. Asemenea interes nu are însușiri structurale și funcționale, pentru a deveni criteriu de bază activ și productiv al politicii statului în sistemul relațiilor internaționale, în universul actual al globalizării. Mai mult, el nu este prezent nici în domeniul politicii interne, fiindcă țara continuă să fie dezintegrată teritorial rămânând cuprinsă de interese opuse: pe de o parte, interesul guvernanților moldoveni și al societății civile privind reintegrarea țării și eurointegrarea, pe de altă parte – interesul separatist al forțelor anticonstituționale din partea stângă a Nistrului.

Această situație pune la îndoială însăși existența interesului general național al țării. Apare întrebarea: poate oare interesul național al Moldovei să acumuleze într-o perspectivă apropiată elementele necesare de ordin obiectiv și subiectiv întru consolidarea politică a națiunii? Nu este el oare un interes cvasinațional, interpretat de către guvernarea existentă doar în baza dorințelor și obținerii, conform unor opinii, rezonanței retorice, caracterului acelei situații la care pretinde politicianul [3], spre care acesta se orientează.

În opinia noastră, aceste raționamente sunt semnificative și oportune pentru discuții la nivel științifico-politic și politico-empiric. Mai întâi, se poate considera că componenta interesului general național al Moldovei, legată de formarea și unirea națiunii politice, deși cu greu, dar își croiește drumul. Actualmente, în țară nu există careva grupuri sociale, etnice, demografice sau altele, care nu ar fi cointerestate în crearea condițiilor întru asigurarea securității sale, întru dezvoltarea și sporirea bogăției naționale, întru respectarea și realizarea drepturilor și libertăților omului. Acești indici și determină caracterul interesului național în orice stat democratic, potențialul său funcțional și reproductiv.

Însă, factorul subiectiv, din diferite cauze, fie din incapacitate ori din lipsă de dorință, din deficitul de voință ori de energie, nu este pe deplin inclus în procesul unificator al națiunii politice, de identificare, coordonare și integrare a proceselor tangențiale specifice diferitelor interese ale comunităților, ca condiție indispensabilă pentru susținerea interesului general național. Prin aceasta se explică caracterul artificial al interesului dat, care, în opinia noastră, are la bază mai mult conținut declarativ decât real. Toate guvernele care, începând cu anul 1991 până în prezent, s-au perindat la putere au interpretat interesul general național în mod subiectiv, în felul său. Uneori îl subordonau intereselor și ambițiilor de partid, de grup. Considerăm că pentru Moldova mai rămân valabile într-o oarecare măsură cuvintele marelui istoric Nicolae Iorga spuse în adresa societății românești a perioadei dintre cele două războaie mondiale: în lupta pentru putere, slavă, avantaj drapelul Țării se înlocuiește cu drapelul partidului, fapt ce duce, în cele din urmă, spre devalorizarea interesului național, spre degradarea țării, spre dezonorarea ei [4].

Este bine cunoscut faptul că formarea interesului național în statele democratice este într-o dependență directă de starea existentă a intereselor particulare din societate, adică de interesele specifice ale diverselor comunități sociale. Ținând cont de cele menționate mai sus, componentele principale ale sistemului general de interese al statului polietnic, care influențează considerabil interesul național general, sunt necesitățile național-etnice și interesele național-etnice. Dat fiind că Republica Moldova este un stat polietnic, devine indiscutabilă influența factorului interetnic asupra interesului general național. Or, conștientizarea acestui fapt nu înseamnă că în societatea noastră deja există o abordare clară, indiscutabilă a problemei în cauză, mai mult – că sunt determinate cele mai eficiente și optime căi și metode de stabilizare a interesului național. Experiența noastră, acumulată în ultimii 10-15 ani, ca de altfel și experiența altor state similare, atestă că diferiți agenți politici, analitici evaluează și interpretează în mod diferit, chiar opus, problema polietnicității, policulturalismului, reglementării relațiilor interetnice.

În ce privește Republica Moldova, scopurile ei interne privind democratizarea și modernizarea statului și a societății, la fel ca și cele externe, în mare măsură se bazează pe nivelul existent de toleranță etnică, pe apropierea și colaborarea comunităților etnice. De aceea, perceperea la justa valoare a sintagmei „interes național – relații interetnice”, lansată în denumirea articolului, necesită o interpretare adecvată a paradigmei național-etnice.

La 15 ani de independență statală, devine mai clar faptul că factorul interetnic este unul cardinal în edificarea societății democratice poli-etnice, în realizarea transformărilor radicale sociale. Este important ca politica național-etnică să nu se limiteze la experiența acumulată în domeniul relațiilor interetnice, dar să țină cont de greșelile și excesele admise în procesul renașterii naționale de către națiunea titulară, precum și de minoritățile naționale. Deși această chestiune vizează nu doar Moldova, ci și alte țări din spațiul postsovietic, ba chiar din spațiul postcomunist, statul nostru trebuie să ia în considerație nu doar principiile acceptate ale politicii naționale, dar și specificul ei, întru îmbunătățirea relațiilor interetnice. Iată de ce trebuie atent de studiat și o altă experiență, inclusiv a civilizației în general, pentru a o îmbina cu iscusința cu cea națională, pentru a îmbina generalul, particularul și unicul în realizarea sintezei „relații interetnice – interes național”.

O influență decisivă a relațiilor interetnice asupra interesului național al Moldovei o are faptul creării în stat a bazei legislative ce reglementează aceste relații, ce protejează și asigură dezvoltarea minorităților etnice. Astfel, conform Constituției Republicii Moldova, toți cetățenii țării sunt egali în fața legii indiferent de apartenența etnică; statul recunoaște și garantează dreptul cetățenilor la păstrarea, dezvoltarea și exprimarea specificului etnic, cultural, lingvistic și religios [5].

Republica Moldova este parte a multor documente internaționale în cadrul ONU, Consiliului Europei, OSCE și al altor organizații internaționale, asumându-și obligațiunea de a respecta și de a promova drepturile și libertățile omului. Dovadă e ratificarea de către Parlamentul republicii a Convenției-Cadru privind apărarea minorităților naționale și a altor documente internaționale, care și determină parametrii generali ai mecanismului național pentru dezvoltarea relațiilor internaționale, pentru apărarea drepturilor minorităților etnice.

Actele normative și legislative adoptate în țară reglementează funcționarea limbilor pe teritoriul ei, întru asigurarea condițiilor favorabile de păstrare a mediului lingvistic nediscriminatoriu. Legislația asigură cetățenilor alolingvi dreptul la utilizarea și dezvoltarea limbii materne, de asemenea dreptul de a învăța în limba de stat, pentru a putea exercita atribuțiile de serviciu și pentru facilitarea integrării în societate.

O importanță deosebită în dezvoltarea relațiilor interetnice și, respectiv, în impactul acestora asupra interesului național îl are Legea despre minoritățile naționale, adoptată de către Parlamentul republicii în anul 2001. În această lege sunt evidențiate drepturile și obligațiunile cetățenilor de apartenență la minoritățile naționale, este determinat statutul juridic al organizațiilor lor.

În scopul optimizării conducerii relațiilor interetnice în țară este creată baza instituțională, care întruichi-pează activitatea diferitelor organizații de stat, a instituțiilor de susținere a relațiilor de parteneriat dintre națiunea titulară și minoritățile naționale, structurile de stat și structurile civile. Asemenea instituții sunt:

- Departamentul (actualmente Biroul) Relațiilor Interetnice;
- Comisia Parlamentară privind drepturile omului;
- Institutul de cercetări interetnice al Academiei de Științe a Moldovei;
- Departamentul de învățământ în limbile minorităților al Ministerului Educației și Tineretului;
- Centrul pentru drepturile omului din Republica Moldova.

Toate aceste instituții au menirea de a crea în republică un climat adecvat pentru dezvoltarea și apropierea subiecților etnici. Ele au participat nemijlocit la pregătirea Legii privind minoritățile naționale, a unui șir de acte normative îndreptate spre perfecționarea activității organizațiilor neguvernamentale în domeniu.

În pofida faptului că statul susține societatea civilă, în particular organizațiile neguvernamentale etnoculturale, ele încă nu au devenit adevărați purtători ai interesului general național de rând cu celelalte organizații neguvernamentale și cu organizațiile de stat. Imaturitatea, instabilitatea interesului dat rezultă, întâi de toate, din imaturitatea purtătorilor acestui interes – a națiunii politice, statului-națiune, societății civile, din lipsa de relații consolidate între ele.

Deficitul de asemenea relații se explică, în primul rând, prin: a) greșelile admise de către organismele de stat pe parcursul desfășurării politicii naționale – etnice; b) activitatea redusă a subiecților etnici ca purtători ai interesului național.

În ce privește activitatea organelor de stat în domeniul relațiilor naționale, ea se efectua pe fundalul și sub influența crizei economice, instabilității politice (cu excepția ultimilor 5 ani de guvernare comunistă), sărăcirii

majorității populației, stării de intensitate socială. Ceea ce a condus la faptul că relațiile naționale au fost excesiv politizate, ideologizate, comercializate. Aceste organe consideră că vinovați de problemele apărute în domeniul politicii naționale nu sunt guvernării actuali, ci regimul totalitar sovietic. În acest fel, se ignoră faptul că de la începutul procesului de renaștere națională energia conștiinței naționale a fost îndreptată pe calea etnocentrismului (spre varianta „conștiinței închise” cu manifestarea stereotipului „ai noștri - străinii”), în loc de a o îndrepta pe o cale civilizată (spre o combinație armonioasă a consolidării interetnice și intraetnice).

Structurile guvernamentale create în domeniul relațiilor interetnice nu au putut îmbunătăți radical aceste relații, fapt demonstrat de multitudinea de probleme în domeniul învățământului și educației, culturii, științei, informației, de dezechilibrul între genuri. Activitatea acestor structuri în mare măsură se bazează pe metodele vechi, nu este flexibilă.

Spre exemplu, până la momentul actual rolul Biroului Relații Interetnice se reduce doar la conducerea și coordonarea activității organizațiilor etnoculturale neguvernamentale, în loc să stabilească relații de parteneriat cu ele. Prin aceasta ignorându-se statutul ONG-urilor, calitatea lor de formațiuni independente, neguvernamentale. Cum trebuie să se prezinte relațiile statului cu organizațiile neguvernamentale etnoculturale? În opinia noastră, e necesar ca statul: 1) să elaboreze și să promoveze o politică activă de dezvoltare și integrare a minorităților naționale, și nu una reactivă, ținând cont de specificul fiecărei etnii; 2) să creeze reprezentanților minorităților naționale condiții și posibilități de integrare a lor în toate sferile vieții sociale; 3) să creeze locuitorilor alolingvi condiții pentru studierea continuă a limbii române, a istoriei și culturii țării; 4) să țină cont și să propulseze candidaturile minorităților naționale în cariera de serviciu; 5) să țină cont de numărul studenților, reprezentanți ai minorităților etnice; 6) să-i încurajeze pe locuitorii alolingvi ca aceștia să învețe în grupe cu predare în limba română.

Luând în considerație cele expuse mai sus, numirea în posturi decizionale a persoanelor care nu cunosc limba de stat, cum se practică la noi în țară, nu este un exemplu stimulent pentru minoritățile naționale. Dimpotrivă, acest fapt duce la înstrăinarea minorităților naționale de interesul național, ceea ce este cu totul incorect.

Un factor important în dezvoltarea relațiilor interetnice și care determină influența lor asupra interesului general național îl constituie adaptarea locuitorilor alolingvi la mediul etnic autohton. De aceea, considerăm că examinarea diferitelor probleme cu care se confruntă minoritățile naționale, fie identificarea lor națională ori respectarea drepturilor și libertăților, trebuie corelate cu factorul adaptării.

Pot oare minoritățile naționale din oricare țară cu adevărat democrată să-și dezvolte identitatea etnică, integrându-se în socium, să devină libere și să participe de rând cu națiunea titulară la crearea societății democratice și a interesului național fără ca să se adapteze la mediul etnic autohton? Considerăm că nu, nu pot.

Pornind de la realitățile moldovenești, interacțiunea interesului național cu fenomenul adaptării populației alolingve la mediul etnic autohton și, ca urmare, integrarea ei în mediul dat are un caracter complex și contradictoriu.

Întâi de toate, un asemenea interes nu poate contribui la adaptare și integrare dacă se consideră prioritare însușirile lui obiective. Atare poziție se întâlnește uneori în literatura de specialitate, în special atunci când interesul se reduce doar la necesitățile purtătorilor săi [6]. În opinia noastră, interesul național întruchipează nu numai factorul necesității, ci și factorul utilității, avantajului, spre care, desigur, se orientează orice comunitate, inclusiv etnică. Mai mult ca atât, actualizarea interesului național e posibilă doar în baza unui nivel înalt de conștientizare a necesităților, utilităților și avantajelor purtătorilor săi [7].

În Republica Moldova, corelația interesului național cu factorul adaptării și integrării etnonaționale e destul de paradoxală, dacă luăm în considerație acel fapt că majoritatea absolută a populației alolingve nu conștientizează acest interes, nu se identifică cu țara în care trăiesc, cu noțiunea de moldoveni (ca exemplu: în Rusia – „rossiiane” sau în Ucraina – „ucraini”). Populația dată are, în cel mai bun caz, o atitudine nedeterminată față de interesul național al Moldovei; or, marea parte a ei se orientează spre Rusia, spre obținerea cetățeniei ruse.

Considerăm că interacțiunea interesului național cu procesul de adaptare depinde nu numai de capacitățile și voința populației alolingve de a se integra în sociumul moldovenesc, dar și de gradul de pregătire a populației băștinașe de a contribui la acest proces, de a depăși indiferența față de problema adaptării concetățenilor săi. Populația băștinașă din Moldova, ca majoritară, este în esență divizată în adepți ai românismului și ai moldovenismului, fapt ce nu poate să nu se reflecte în mod contradictoriu asupra conștientizării interesului național al țării.

Bineînțeles, pentru realizarea interesului național în Moldova este necesar ca reprezentanții națiunii titulare și cei ai etniilor minoritare să se apropie și să se îmbogățească reciproc. În acest proces rolul dominant îl are integrarea locuitorilor alolingvi în mediul autohton. Doar pe această cale sunt posibile relațiile reciproc avantajoase, atingerea unui nivel mai înalt de toleranță în aceste relații, schimbul reciproc avantajos de valori între comunitățile etnice, păstrarea autenticității, realizarea mai complexă a potențialului lor, a specificului lor moldovenesc.

Promovarea interesului național este în dependență reciprocă de starea relațiilor dintre genurile umane, atât din cadrul națiunii titulare, cât și al minorităților naționale. Este necesar ca, evaluând interesul național, să valorificăm rolul și locul femeii în societate, necesitățile și posibilitățile ei, aportul ei la dezvoltarea acestui interes. În acest context trebuie de ținut cont și de situația femeilor din minoritățile naționale, ea fiind, în opinia noastră, mai complicată decât cea a femeilor din națiunea titulară: unu – este femeie, doi – este minoritate națională, trei – este femeie ce aparține minorității naționale. Proceselor de socializare și adaptare a femeilor din minoritățile etnice în mediul etnic autohton le revin un rol deosebit în optimizarea relațiilor interetnice.

Problema realizării interesului național necesită elaborarea ideii general naționale, care ar uni în jurul său toți cetățenii țării, indiferent de apartenența etnică și socială. La etapa actuală, asemenea idee este, întâi de toate, ideea reintegrării țării. Sperăm că în aceasta sunt cointeresați toți subiecții sociali, inclusiv minoritățile naționale, cărora nu le este indiferentă soarta Moldovei.

O altă idee importantă, care a provocat mai multe reacții, fiind susținută de majoritatea populației, este ideea integrării europene, orientarea Moldovei spre valorile și structurile general europene. Atitudinea minorităților naționale față de această idee este, de regulă, pozitivă.

Anume ideea integrării europene și cea privind reintegrarea Moldovei au condus la consensul dintre putere și opoziție în 2005, la elaborarea abordărilor generale privind reglementarea conflictului din partea stângă a Nistrului. Însă, consensul dat încă nu este stabil, mai are nevoie de consolidare, de susținere mai adecvată din partea societății civile, a populației, inclusiv a factorului etnic. Ultimul, spre regret, încă nu și-a formulat clar atitudinea privind această chestiune extrem de importantă.

Interesul național al Moldovei deja 15 ani se confruntă cu contradicția dintre factorul intern moldovenesc și cel extern, în special cel rusesc. În această perioadă interesul geopolitic al Rusiei se bazează pe contingentul armat rusesc, de asemenea, pe susținerea și stimularea ideii separatiste, iar ulterior, pe cel mai anticonstituțional regim – transnistrean – care permanent constrânge procesul de formare și realizare a interesului național, stimulând dezintegrarea țării. Mai mult ca atât, în calitate de arbitru în formatul pentagonal și, actualmente, în formatul „5+2” pentru reglementarea conflictului transnistrean, partea rusească duce la tergiversarea acestui conflict. Despre aceasta confirmă evenimentele recente, legate de susținerea de către factorul rusesc a puterii transnistrene privind autoblocada regiunii, prin organizarea și desfășurarea congresului deputaților din partea stângă a Nistrului și a referendumului privind reconfirmarea independenței și suveranității republicii transnistrene nerecunoscute. Spre regret, în acest context nu a fost auzită poziția reprezentanților minorităților naționale.

În asemenea țări ca Moldova nu există metodologii speciale pentru testarea și aprecierea interesului național, a contradicțiilor lor obiective și subiective. Acest fapt confirmă necesitatea elaborării și utilizării tehnologiilor efective pentru expertizarea interesului național, care ar corespunde noilor necesități, mai activ ar mobiliza în crearea mecanismului de reglare a acestui interes toți subiecții cointeresați, inclusiv cei etnici.

În așa fel, relația actuală dintre interesul național și procesul relațiilor naționale în Republica Moldova este deosebit de complicată și contradictorie. Pronunțându-ne din punct de vedere obiectiv și subiectiv, această relație este dominată de contradicții, nu este adecvată modelelor bazate pe îmbinarea intereselor generale și specifice. Actualmente, este necesară democratizarea continuă a politicii național-etnice prin combaterea mecanismului ei deformat și crearea unui mecanism nou, bazat pe principiile și valorile consensului, pe diversitatea intereselor subiecților etnici, pe apropierea lor ascendentă și îmbogățirea reciprocă.

Referințe:

1. Основы политологии. Краткий словарь терминов и понятий. - Москва: Общество “Знание” России, 1993, с.51; Кожокару Н. Проблема адаптации нерумыноязычного населения Республики Молдова к автохтонной этнической среде. - Кишинэу: “Техника - Info”, 2004, с.29-31.

2. Межуев Б.В. Понятие "национальный интерес" в российской общественно-политической мысли // ПОЛИС. - 1997. - №1; Молчанов М.А. Дискуссионные аспекты проблемы "национальный интерес" // ПОЛИС. - 2000. - №1; Saca V. Interesul național în condițiile transformății democratice: semnificații și paradoxuri // MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică). Partea XIX. - Chișinău: USM, 2002; Saca V. Politica etnică în contextul dimensiunilor de interes: cazul Moldovei // Minoritățile naționale și relațiile interetnice: tradiția europeană și experiența noilor democrații pentru Moldova. Vol.II. - Iași: Pan Europe, 2002; Сака В. Посткоммунистическая системная трансформация между властными и оппозиционными интересами: молдавский вариант // MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică). Revistă științifică trimestrială. №1 (XXVIII). - Chișinău: CEP USM, 2005.
3. Oxford. Dicționar de politică. - București: Univers Enciclopedic, 2001, p.228.
4. Iorga N. Pagini alese. Vol.II. - București, 1965, p.363.
5. Constituția Republicii Moldova. Adoptată la 29 iulie 1994. Art. 10 (2), 16 (2). - Chișinău, 1994, p.6, 8.
6. Кожокару Н. Op. cit., p.29.
7. Saca V. Interese politice și relații politice: dimensiuni tranzitorii. - Chișinău: CE USM, 2001, p.98-126.

Prezentat la 05.04.2007